

НЕОТОТАЛІТАРНІ ТЕНДЕНЦІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Олена Березовська-Чміль,

кандидат політичних наук,

викладач кафедри політичних інститутів та процесів

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Виствітлено теоретичні підходи до розуміння сутності тоталітарного режиму, спільні та відмінні риси класичного тоталітаризму та неототалітаризму. Проаналізовано сучасні неототалітарні тенденції та їх вплив на нашу державу.

Ключові слова: *тоталітаризм, неототалітаризм, політичний режим, диктатура. Theoretical approaches to understanding the essence of the totalitarian regime, common and distinctive features of classical totalitarianism and neo-totalitarianism are highlighted. Modern neo-totalitarian tendencies and their influence on our state are analyzed.*

Keywords: *totalitarianism, neo-totalitarianism, political regime, dictatorship.*

Феномен тоталітаризму завжди активно досліджувався не лише представниками політичної науки, а й істориками, філософами, психологами, соціологами, культурологами. Найбільш ґрунтовними, на наш погляд, є дослідження Х. Арендт, Ф. Боркенау, К. Фрідріха, З. Бжезінського, К. Мангейма, Дж. Талмона, Е. Нольтке, К. Брахера, Р. Арона, М. Функе, А. Шапіро, М. Кертиса, Дж. Сарторі, Г. Алмонда і Б. Пауела, Б. Мура і К. Вітфогеля, Л. фон Мізеса, Ф. фон Хайека і М. Фрідмана, В. Корнхаузера, Х. Ортеги-і-Гассета, Т. Адорно, Е. Фромма, В. Райха, Г. Маркузе, К. Гаджиева та інших.

Ще Х. Арендт в «Джерелах тоталітаризму» зазначала: «Коли тоталітарні режими починали діяти за системою цінностей, яка настільки відрізняється від усіх інших, що жодна із застосовуваних нами категорій - чи то будуть категорії моралі, традиції, справедливості чи просто здорового глузду - не можуть допомогти зрозуміти лінію їхньої поведінки, дати їй оцінку чи передбачити її» [1].

На сучасному етапі відбувається перехід від так званого «дисциплінарного суспільства», де меншість контролювала публічне життя більшості через бюрократичні апарати (зверху вниз), - до «суспільства контролю», де більшість контролює меншість (знизу вверху), а меншість - більшість (горизонтальний контроль) на рівні приватного життя через тотальну прозорість інформаційних технологій. Про це у своїй праці писав відомий вчений З. Бауман [2].

На думку української дослідниці Є. Більченко, важливою ознакою нового тоталітаризму, постає неомодерне «повстання мас» у формі віртуального тероризму «глобального села». Саме віртуальний тероризм допомагає нам зрозуміти, що цензура знизу носить часто характер не наказу, а самоцензури, коли людина бреше не тому, що їй наказали брехати, а тому, що вона боїться зізнатися в правді самій собі. Не забуваймо, що неототалітаризм переживає своє становлення за законами глобальної культури, а не класичної модерної. Маси, що намагаються впливати на суспільство через інтернет-технології, представляють собою скупчення індивідів у стані глибокої фрустрації, спричиненої трагічною для динаміки глобального світу диференціацією жителів планети. Притаманний для глобалізму розрив «шлюб» між капіталом і працею (мобільність та екстериторіальність капіталу) супроводжується радикальною поляризацією світу: люди починають поділятися на «людей часу» (власників капіталу, що глобалізується) та «людей простору» (робочої сили, що залишається локальною, статичною, «територіально ув'язненою») [3, с. 85].

Колишні тоталітарні режими для досягнення поставлених цілей занадто часто вважали за краще використовувати насильство і терор. Вони могли

бути не тільки фізичними, але також морально-етичними, інформаційно-пропагандистськими, ідеологічними і под. У сучасній версії тоталітаризму йдеться саме про «м'який» засіб насильства. У століття інформатики, особливо Інтернету, влада над думками людей в значній мірі перейшла до нової касти творців інформації, нових міфів, смислів, образів, іміджів, стилів життя, стереотипів поведінки. Їх зусиллями знаменита формула англійського філософа XVI - XVII ст. Ф. Бекона «знання - сила» отримала нове звучання і зміст у формі: «Інформація - сила, могутність і влада». Як показує досвід світової історії, на найвищій точці піднесення та поступового переходу цивілізації на похилу, що веде вниз лінію, виродження починається з верхів, з представників так званого «цвіту нації», інтелектуальної та інших підрозділів еліти [4].

Як в класичному, так і в неототалітарному суспільстві влада намагається керувати емоціями людей, нав'язувати їм спосіб мислення та поведінки. Такий контроль призводить до псевдодій, які здійснено не людиною, а бюрократичною машиною. Такою виступила техніка тоталітаризму - зробити дії авторитарного апарату діями спонтанної діяльності мас. Уперше таку ідею реалізовано в масовому мітингу, оскільки саме масові мітинги є найсильнішою формою пропаганди, бо кожен індивід почувається впевненіше й сильніше в єдності маси [1, с. 406].

Наступною спільною рисою тоталітарного та неототалітарного суспільств є наявність конформізму, пов'язаного із прагненням людини уникнути відповідальності. Про це у своїй праці «Втеча від свободи» писав ще Е.Фромм. Те, що держава привласнює собі всі виняткові цілі суспільства, що лише вона встановлює мету, має подвійний ефект. З одного боку, це дає змогу відчутти певне полегшення, оскільки особиста відповідальність за прийняті рішення відсутня. З іншого - влада нав'язує спосіб поведінки та навіть мислення. Репресивна діяльність режиму спричиняє посилення такої риси індивідів, як орієнтація назовні, що, у свою чергу, підсилює самоконтроль людини, потреба в якому сприяє намаганням узгодити власні настанови із вимогами влади. Відповідна ситуація може визначати і згоду із наявністю зовнішнього контролю, яка зменшує ймовірність «хибних», не схвалених владою вчинків та висловлювань.

Для класичного тоталітаризму характерна фактична відсутність громадянського суспільства. Однією з причин, що пояснює даний факт є те, що характерним для тоталітаризму є харизматичний тип лідерства з обов'язковою опорою на репресивний апарат. Спосіб мобілізації (модель здійснення владою політичних рішень і залучення населення для виконання їх) за тоталітаризму може здійснюватися інтенсивно через створення внутрішньо психологічного ентузіазму, а також екстенсивно - за допомогою репресивно-пропагандистського апарату. Лідерство за тоталітаризму має переважно індивідуалізований характер, причому, навіть найближче оточення лідера значною мірою дистанційоване від нього [7, С. 118].

При неототалітаризмі можемо спостерігати штучно імітована владою присутність певних інститутів громадянського суспільства, здійснювана за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Тут вагому роль відіграють соціальні медіа, що спроможні з високою швидкістю вкорінювати в масову свідомість потрібні ідеї і мотивувати до дій. Традиційні типи тоталітаризму ґрунтувалися на нав'язуванні певного комплексу цінностей, установок, принципів, стереотипів поведінки і т.д. по вертикалі зверху вниз примусово, засобами ідеолого-пропагандистського маніпулювання. Зараз вони формуються спонтанно, ніби по горизонталі. Отже, раніше тоталітаризм досягав своїх цілей за допомогою сили та страху, а сьогодні переважають засоби хитрості та прихованого впливу.

На думку В.Пастухова, неототалітаризм характеризується гіперактивністю мас. Виникає ілюзія псевдовключення основної частини населення в політику. Маса помилково відчуває себе творцем історії, не усвідомлюючи, що є жертвою маніпуляції, подібно до масового гіпнозу. Людям здається, що вони самі прийняли всі рішення, в той час як рішення в готовому вигляді були трансплан-

товані в їхні голови. Вся техніка маніпуляції, якою б різноманітною і «креативною» вона не здавалася, в кінцевому підсумку, заснована на вивільненні архаїчних соціальних інстинктів, і перш за все - на інстинкті самозбереження первісної спільноти. Люди в хвилину небезпеки гуртуються навколо лідера, як зграя навколо ватажка. Тому підтримка відчуття постійної зовнішньої або внутрішньої загрози є невідомою рисою для неототалітарного режиму [6].

Як слушно зазначає Ю. Рябой, активність громадян є необхідною умовою утвердження тоталітарного режиму. Але він потребує її не стільки для здобуття підтримки, від якої залежить рух, скільки для уникнення опору суспільства та, відповідно, уможливлення та посилення ефективності здійснення тотального контролю. Разом з тим, політичній активності членів тоталітарного суспільства притаманний дуалізм. Формально громадяни тоталітарної держави є політично активними. Але це переважно стосується їх поведінки, спричиненої вимогами влади щодо їх активної політичної участі. Натомість так звана пасивність свідомості, яка притаманна членам тоталітарного суспільства, є потрібною як для рухів, так і для режимів. Метою маніпулювання свідомістю є її пасивність. У цілому наполягання тоталітаризму на активізмі замість розмірковувань означає, що люди не мають свободи та часу думати про себе. Дії без роздумів у такому контексті можливі лише тоді, коли вони є діями, спрямованими та контрольованими іншою стороною. Такі дії є однією з причин слабкості громадянського суспільства в умовах розбудови демократичних інституцій. Прикладом в даному випадку є українське суспільство [8].

Можемо також погодитись з твердженням В. Гадяцького, що реальність сьогодення - це містечковий неототалітаризм кланових структур. І це актуалізує проблему особистості саме в цих умовах. Бос боїться чесної особистості, бо неототалітарна корпорація побудована на тих же засадах, що й тоталітарна держава ХХ ст.: беззаконня, порушення прав людини. Коли всі мовчать, одна чесна і небайдужа особистість небезпечна для неототалітарної структури та її начальника. Тоталітарна особистість - це людина тоталітарної секти, де секта - правляча партія, клан, кліка. В неототалітарному суспільстві корпорації перетворюються на своєрідні тоталітарні секти [5, с. 152].

Підсумовуючи, зауважимо, що світові тенденції в тій чи іншій мірі впливають на нашу державу. В Україні в різні періоди можемо спостерігати своєрідні коливання та циклічність моделей монополізму, елітизму та корпоративізму в політико-управлінській сфері. Зі зміною правлячих груп дещо оновлюються механізми взаємодії суспільства і держави. В сучасних кризових умовах спостерігається тенденція до нівелювання правових наративів та поширення етатистських настроїв, що з часом може призвести до впровадження новітніх тоталітарних ідей.

Одним з найгірших наслідків посилення неототалітарних тенденцій як у світі, так і в Україні, може стати засилля дезінформації, нагнітання страху та дезорієнтації, тотальне стеження за життєдіяльністю всіх громадян з метою попередження протестних настроїв, приховування незадоволення владою, придушення інакомислення, маніпулювання колективною свідомістю. В багатьох країнах світу вже існують тоталітарні режими нового типу, найбільш яскравим прикладом якого є КНР. Світова пандемія цілком може стати однією з причин тотального втілення, так званої, цифрової диктатури, для якої характерним є постійне стеження за громадянами під приводом захисту здоров'я та особистої безпеки. Це в результаті може призвести до узурпації влади та порушення будь-яких прав і свобод людини. Таким чином, в недалекому майбутньому суспільство ризикує перетворитись на керовану біомасу, що обслуговує невеликий прошарок еліт, які володітимуть новітніми технологіями тотального стеження. Відтак базові політичні цінності плюралізму, свободи, законності, гуманізму, рівності, солідаризму, толерантності, недоторканості особи, невідчужуваності природних прав та власності зазнають краху.

Література

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. К. : Дух і літера, 2002. 539 с.
2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. М. : «Весь мир», 2004. 188 с.
3. Більченко Є. Неототалітаризм як світоглядний феномен. СХІД. №2 (148). 2017. С. 83-90.
4. Гаджиев К. О парадоксах перевоплощения тоталитарных идей. URL: <http://svom.info/entry/657-o-paradokсах-perevoplosheniya-totalitarnyh-idej/>
5. Гадяцький В. Тоталітаризм на рівні особистості та його подолання. Філософія освіти. Вип. 1-2 (8). 2009. С. 149-155.
6. Пастухов В. Ловушка неототалітаризма. URL: <https://polit.ru/article/2015/03/21/trap/>
7. Пехнік А. Різновиди тоталітаризму: спільне й особливе. Актуальні проблеми політики. 2000. Вип. 9. С. 118-122.
8. Рябой Ю. Тоталітаризм як фактор впливу на політичну культуру українського суспільства. Наукові праці. Політологія. Вип. 192. Том 204. С. 98-102.

УДК 159.962

ПСИХОТИП ОСОБИСТОСТІ-ЖЕРТВИ ТОТАЛІТАРНИХ СПІЛЬНОТ

Катерина Васюк,

*кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

У дослідженні визначаються особливості впливу тоталітарних систем на особистість, аналізуються і систематизуються ознаки цих тоталітарних систем. Визначено, що тоталітарні системи мають декілька видів за масштабом розповсюдження і базовими ідеями. Їх можна розділити на релігійні, політичні і маркетингові. Виділені типові риси особистості, які обумовлюють ризик потрапляння у тоталітарні організації і основні маніпулятивні прийоми залучення до них. До них відносять вузькість мислення, некритичність, слабкі вольові якості і пошук вражень. Було висунуте припущення, що окремі типи акцентуації також можуть впливати на ці ризики, але гіпотеза потребує додаткового підтвердження.

Ключові слова: *віктимна поведінка, маніпуляція, секта, тоталітарна організація*

In the research, we have determined the features of influence of totalitarian system on the person, analyzed and systematized the features of the totalitarian system. It was determined that the totalitarian systems have few types of basic ideas. These types are religion, political and marketing. We have research typical features of person, which determine the risk of hitting in the totalitarian organization, and main manipulations of recruitment. They are narrow thinking, noncritical mind, weak will and search for impressions. We've made hypothesis the separate types of accentuations can influence on the risk, but the hypothesis must be confirm thoroughly.

Keywords: *manipulation, sect, totalitarian organization, victim behavior.*

У ХХ сторіччі майже по всьому світу можна було спостерігати масову появу тоталітарних організацій різних форм і рівнів розповсюдження. Вражає їх розмаїття – від маленьких об'єднань в декілька десятків осіб на чолі з психічно неврівноваженим «гуру» до цілих держав з тоталітарною системою управління, де керування здійснюється цілими народами, наприклад, колишній СРСР. Такий масштабний феномен не міг не привернути увагу дослідників різних наук - соціології, релігієзнавства, етнографії, політології і, звичайно, психології.

Психологію насамперед цікавлять мотиви участі у подібних організаціях як самих засновників і ідейних лідерів, так і рядових учасників, які є очевидно жертвами цих систем.